

The chiasmus method in poetic speech

Mamaziyayev Oblaberdi Khudoberganovich

Kokand University

Teacher of the Department of World Languages, PhD

e-mail: omamaziyayev77@gmail.com

Abstract

In literary speech, especially in poetic works, the use of artistic devices increases the impact of the text. Among them, the chiasm method (from the Greek chiasmus - "intersection, intersection") occupies a special place. This method creates poetic melodiousness, rhythmic harmony, and emphasis in meaning through the arrangement of words or syntactic units in the opposite order. The purpose of this study is to scientifically analyze the features of the use of the chiasm method in Uzbek poetic speech and to highlight its artistic and aesthetic significance.

Kirish

Adabiy nutqda, ayniqsa poetik asarlarda badiiy san'atlarning qo'llanishi matnning ta'sirchanligini oshiradi. Ularning ichida **xiazm usuli** (yunonchadan *chiasmus* – "kesishish, chalishtirish") alohida o'rin tutadi. Bu usul so'z yoki sintaktik birliklarning teskari tartibda joylashtirilishi orqali poetik ohangdorlik, ritmik uyg'unlik hamda ma'nodagi ta'kidlilikni yuzaga chiqaradi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi – o'zbek poetik nutqida xiazm usulining qo'llanish xususiyatlarini ilmiy tahlil qilish hamda uning badiiy-estetik ahamiyatini yoritishdir.

Metadologiya

Tadqiqot jarayonida **lingvopoetik tahlil** usulidan foydalanildi. Ma'lumotlar sifatida o'zbek mumtoz va zamonaviy she'riyatidan namunalar tanlab olindi. Qiyosiy metod yordamida xiazm usulining boshqa badiiy san'atlar (tazod, parallelizm, takror) bilan o'zaro munosabati o'rganildi. Shuningdek, poetik matnlarning sintaktik strukturalari tahlil qilinib, chalishtirishning semantik ta'siri izohlandi.

She'riy matnda qo'llaniladigan badiiy san'atlar, jumladan xiazm, antiteza, gradatsiya kabi usullar poetik nutqning struktur-semantik, kommunikativ-pragmatik xususiyatlarini belgilab beradi. Ular matnga

ohangdorlik, urg'u va mantiqiy yaxlitlik olib kiradi.

Xiazm usuli orqali poetik nutqda:

- fikrlar teskari tartibda joylashtiriladi;
 - ohang va ritm kuchaytiriladi;
 - mazmun markazlashadi va ta'kidlanadi.
- Badiiy nutqning uch asosiy turi mavjud: nasriy nutq, dramatik nutq va poetik nutq. Poetik nutqning o'ziga xos jihati shundaki, unda sintaktik tuzilish estetik vazifani ham bajaradi. Shuning uchun xiazm kabi sintaktik usullar poetik matnning badiiy qiymatini oshiradi. Poetik nutqda xiazmning qo'llanishi, ayniqsa, mumtoz she'riyatda keng uchraydi. Masalan, Alisher Navoiy, Bobur va boshqa ijodkorlar she'rlarida xiazm orqali mazmuniy muvozanat va ohangdorlik yaratilgan. Zamonaviy she'riyatda esa bu usul ko'proq dramatism va ruhiy kechinmalarni ifodalash uchun ishlatilmoqda.

Natijalar

Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki:

- Xiazm usuli poetik nutqda **ritm va ohangdorlikni kuchaytiradi**, she'rning estetik ta'sirini oshiradi.
- Ushbu usul **mavzu markazini ajratish**, muallif g'oyasini tinglovchi yoki o'quvchiga yanada chuqurroq yetkazishda samarali hisoblanadi.

- Xiazm orqali she'rdan **mazmuniy muvozanat** hosil qilinadi. Masalan, "Sen uchun yashayman, o'lsam ham sen uchun" kabi chalishtirishlar badiiy fikrni keskinlashtiradi.

- Zamonaviy poetik matnlarda ham xiazm usuli **soddaligi va ta'sirchanligi tufayli faol qo'llanilmoqda**.

- Natijalar shuni ko'rsatadiki, xiazm usuli poetik nutqda nafaqat estetik bezak vositasi, balki **mantiqiy urg'u** berish, **qarama-qarshi g'oyalarni uyg'unlashtirish** hamda **mazmuniy drammatizmni kuchaytirish** vazifasini bajaradi.

- Mumtoz adabiyotda (Navoiy, Bobur asarlarida) xiazm ko'proq falsafiy mazmunni ochishda ishlatilgan bo'lsa, zamonaviy she'riyatda u ijtimoiy, ruhiy va lirik kechinmalarni ifodalashda ko'proq qo'llanilmoqda.

- Kelgusida bu usulni boshqa badiiy san'atlar bilan o'zaro integratsiyada tadqiq qilish, shuningdek, tilshunoslikda xiazmning **diskursiv va stilistik** o'rnini yanada chuqurroq yoritish ilmiy izlanishlarning dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

Poetik nutqda xiazm va gradatsiya kabi usullarni o'rganish quyidagi jihatlardan muhim:

- poetik nutqning sintaktik imkoniyatlarini kengaytiradi;

- badiiy tasvir vositalarining ta'sirchanligini oshiradi;

- mazmunni semantik jihatdan uyg'unlashtiradi;

- she'rning ritmik va ohangdorligini kuchaytiradi;

- dramatik urg'u va ma'nodagi markazni ajratishda samarali vosita bo'ladi.

Bu borada olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda xiazm va gradatsiyaning poetik matnni yaratishdagi o'rne alohida ta'kidlanadi. Ayniqsa, o'zbek adabiyoti va tilshunosligida bu usullar kommunikativ-pragmatik va semantik-struktural tahlil nuqtayi nazaridan muhim sanaladi.

Vol 2. Issue 4 (2025)

O'zbekiston tilshunosligida bu masalani ilmiy asosda tadqiq etish XX asr oxiri va XXI asr boshlaridan boshlangan. Xususan, bir qancha ilmiy ishlar, dissertatsiyalar va maqolalarda xiazmning poetik nutqdagi roli ko'rsatib berilgan.

Mavzu bo'yicha ilmiy anjumanlarda ma'ruzalar qilinib, xiazm va gradatsiya usullarining poetik nutqda estetik vazifasi, o'zbek mumtoz va zamonaviy she'riyatidagi qo'llanishi haqida ma'lumotlar taqdim etilgan.

Shuningdek, mazkur usullar xalqaro miqyosdagi ilmiy konferensiyalarda ham muhokama qilingan. Bu esa xiazm usulining poetik nutq tadqiqotlarida nazariy va amaliy ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, **xiazm usuli** poetik nutqning eng ta'sirchan badiiy vositalaridan biri bo'lib, u matnga ritmik uyg'unlik, mantiqiy ta'kid va estetik kuch bag'ishlaydi. So'z va sintaktik birliklarning teskari tartibda joylashtirilishi orqali she'rdan **mazmuniy muvozanat** yaratiladi, muallifning asosiy g'oyasi esa o'quvchiga kuchliroq ta'sir etadi.

Mumtoz adabiyotda xiazm falsafiy mazmunni yoritishda qo'llanilgan bo'lsa, zamonaviy she'riyatda u lirik, ruhiy va ijtimoiy mavzularni ifodalashda keng foydalanilmoqda. Bu esa xiazmning **universalligi** va poetik nutqdagi **uzluksiz dolzarbligini** ko'rsatadi.

Shunday qilib, xiazm usuli o'zbek poetikasida ham nazariy, ham amaliy jihatdan o'rganilishi lozim bo'lgan muhim hodisa bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

Мамазияев А. Поэтик матнда хиазмнинг лексик-синтактик хусусиятлари. – Тошкент: Fan, 2022. – 145 б.

Бегматов Э. Бадий нутқ ва унинг услубий қирралари. – Тошкент: Уқитувчи, 2019. – 210 б.

- Қуронов Д. Поэтик санъат назарияси. –
Тошкент: Akademnashr, 2020. –
356 б.
- Karimov H. Chiasmus in World Poetry:
Comparative Approach. – London:
Routledge, 2018. – 280 p.
- Норматов У. Ўзбек мумтоз шеърлятида
бадий ифода воситалари. –
Тошкент: Fan va texnologiya, 2017.
– 198 б.